

نقشه و فضای جغرافیایی

در آموزش جدید جغرافیا

● دکتر سیاوش شایان

روزگاری، نقشه‌های جغرافیایی را نمایشی از سطح زمین بر یک برگه یا صفحه صاف تعریف می‌کردند. با گسترش درک جغرافی دانان و دیگر تولیدکنندگان نقشه‌ها، درک ما درباره زمین، از سطح آن فراتر رفت. اکنون نقشه‌هایی از فضاهای بیکران، کهکشانی‌ها، سیاره‌ها و همچنین از آنچه زیر سطح زمین پراکنده و نهان است، در دسترس همگان قرار دارد.

روزگاری، نقشه‌های جغرافیایی جزء اسناد مهم و طبقه‌بندی‌شده بودند و همگان به آن‌ها دسترسی نداشتند. بسیاری از نقشه‌ها در مراکز نگهداری اسناد محرمانه خاک می‌خوردند و مراجعه‌کنندگان برای بهره‌گیری از آن‌ها به درهای بسته و «نه‌های محکم و بازدارنده برمی‌خوردند!

روزگاری، هدف از جست‌وجوها و اکتشاف‌های جغرافیایی، فقط برای درج نام‌ها و مکان‌های جدید روی نقشه‌ها و تکمیل گستره امپراتوری‌ها و دولت‌های استعمارگر و بزرگی چون بریتانیا، اسپانیا، پرتغال، دانمارک و ادعای مالکیت آن‌ها بر نقشه‌های جغرافیایی بود.

روزگاری هم فرارسید که نقشه‌های جغرافیایی گستره معرفی عمومی یافتند، به گونه‌ای که در هر کوی و برزن و در هر کتابخانه و مرکز اسنادی می‌توان به انواع نقشه‌های کاغذی چاپی، الکترونیکی، پلاستیکی و جورچینی و اسباب‌بازی دسترسی پیدا کرد.

متخصصان آموزش جغرافیا بر این عقیده‌اند که ترسیم و خوانش نقشه‌های جغرافیایی به درک ما از فضای جغرافیایی کمک می‌کند و ارتباط بین اشیا و پدیده‌ها را به ما می‌نمایاند. به همین دلیل، در

آموزش جغرافیا، بخش قابل توجهی از آموزش متوجه نقشه‌کشی و نقشه‌خوانی و سروکار داشتن با نقشه‌هاست.

دنیای امروز از نظر تولید و بهره‌برداری از نقشه‌های جغرافیایی، گسترش جغرافیایی بی‌حدومرزی را تجربه می‌کند. تولید نقشه‌های جغرافیایی که در روزگاران گذشته ساعت‌ها، روزها، هفته‌ها و شاید هم سال‌ها زمان می‌برد، اکنون زمان خیلی کمتری می‌خواهد. برآوردهای متخصصان بر آن است که در دنیای امروز، روزانه حدود دو میلیون نقشه جغرافیایی تولید می‌شود! بخشی از این نقشه‌ها را نرم‌افزارها و برنامه‌های کاربردی و سازمان‌ها و شرکت‌های تولید نقشه همچون «گوگل‌مپ» تولید می‌کنند و بخش دیگری هم تولید مصرف‌کنندگان نقشه‌هاست. یعنی من و شما هم که مصرف‌کننده نقشه هستیم، در طول روز و برحسب نیازهایمان، برای سیر و سفر و جابه‌جایی و امور حمل و نقل روزانه، به تولید نقشه‌ها مشغولیم و در یافتن مسیرها، مکان‌های هدف گردشگری یا مکان‌های مراجعه روزانه، با دادن محل مبدأ و مشخص کردن مکان مقصد، به تولید انواع نقشه می‌پردازیم. بخش عمده‌ای از تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان امروزی نقشه‌های الکترونیکی که در گوشی‌های تلفن همراه، رایانه‌های کیفی (لپ‌تاپ‌ها)،

رایانک‌ها (تبلت‌ها) و دیگر ابزارهای الکترونیکی تولید می‌شوند، دانش‌آموزان هستند. اما دانش‌آموزانی می‌توانند از آن‌ها بهره کامل‌تر ببرند که مقدمات نقشه‌کشی و نقشه‌خوانی را به‌طور عمیق و مؤثر آموخته باشند. در اینجا است که نقش دبیران جغرافیا در آموزش این بخش جغرافیا به دانش‌آموزان پررنگ‌تر و مسئولانه‌تر می‌شود.

نقشه‌های امروز تنها نقشه‌هایی نیستند که سطح زمین و پراکندگی یک موضوع را به ما نشان دهند! بسیاری از نقشه‌های الکترونیکی امروزی، موضوعات درون زمین مثل معدن‌ها، غارها، راهروهای زیرزمینی، میراث‌های فرهنگی و تاریخی نهفته در زیرزمین و پوشیده از انواع گیاهان و خاک‌ها را نشان می‌دهند. شاید اکنون بهتر بتوان دریافت که چرا جغرافی‌دانان قدیمی و مردم عادی با دیدن یا ترسیم نقشه‌های جغرافیایی، آن‌ها را «نقشه گنج» می‌نامیدند! نقشه‌های جغرافیایی واقعاً نقشه گنج هستند، اما نه به تعبیری که قدیمی‌ها از گنج داشتند. این نقشه‌ها «گنج‌های زمانی» هستند و نسبت به گذشته، دسترسی ما به اشیاء و پدیده‌ها و ارتباط آن‌ها با یکدیگر را «به‌سرعت» و با دقت بیشتری فراهم می‌کنند.

در کتاب‌های آموزش جغرافیای قدیم، ابتدا نقشه محل زندگی دانش‌آموز تا محل تحصیل وی آموزش داده می‌شد؛ یعنی از مکان نزدیک به مکان دور یا از مقیاس بزرگ به مقیاس کوچک. با گسترش بهره‌گیری از نقشه‌ها از طریق وسایل الکترونیکی در دسترس دانش‌آموزان، اکنون دیگر برای مکان و مقیاس حرکت و جابه‌جایی در آموزش نقشه‌های جغرافیایی محدودیتی وجود ندارد. ممکن است این کار و تمرین آموزش نقشه‌خوانی و نقشه‌کشی از همان نقشه‌های آغاز شود که در ابزار مورد مصرف دانش‌آموز آمده است. تطبیق موقعیت مکانی، فاصله، مقیاس و موضوع مورد مشاهده در این نقشه‌ها نیازمند آموزش‌هایی است که هر دبیر جغرافیا باید به دانش‌آموزان بدهد تا بهره‌گیری از نقشه به‌طور مؤثر و درست انجام گیرد. به‌نظر می‌رسد، آموزش نقشه‌خوانی در مدرسه و آموزشگاه‌ها اکنون تحت‌تأثیر آنچه هست قرار دارد، نه آنچه باید باشد و نقطه شروع و پایان نقشه‌خوانی و ترسیم نقشه‌ها و درک و تفسیر نقشه‌ها آن ترتیبی نیست که در گذشته در کتاب‌های نقشه و نقشه‌خوانی، دو واحد درسی دوره کارشناسی رشته‌های متنوع جغرافیا را تشکیل می‌داد. قدری تنوع و خلاقیت برای این بخش از آموزش جغرافیا لازم است!

